

”כי תצא אש”

עיון פיגורטיבי במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש
בסוגיית אשו משום חציו או משום ממונו*

”כִּי תֵצֵא אֵשׁ וּמִצָּאָה קִצִּים וְנֹאכַל גְּדִישׁ אוֹ הַקָּמָה אוֹ הַשָּׂדֶה
שְׁלֵם יְשֵׁלֵם הַמִּבְעֵר אֶת הַבְּעֵרָה” (שמות כ”ב, ה)

ציור זה¹ הוא ניסיון לסכם באופן ויזואלי סוגיה מהגמרא, שבה הובאה מחלוקת בין רבי יוחנן לריש לקיש בנוגע לחיוב על נזקי אש. הקומפוזיציה בנויה כך שתשקף את מהלך

* מאמר זה נכתב בעקבות לימוד במסגרת התכנית לדוקטורנטיות מצטיינות של המדרשה לנשים בבר אילן בהנחייתו של הרב ד”ר מיכאל אברהם.

1 שמן על בד, גודל 70X100, בהדרכתו של האמן מידד אליהו, במסגרת ”פרדס - בית הספר הגבוה לאמנות”, גבעת וושינגטון.

הגמרא, ומרכזיות הדימויים או המיקום שלהם נבחרו בהתאם. דיונים צדדיים או נוספים של הגמרא וכן מעט מדעות הראשונים באים לידי ביטוי בפרטים הקטנים, כפי שיפורט בהמשך.

בציור מופיעים שלושה שערים (שהעיצוב שלהם מזכיר את רש"י ותוספות מסביב לדרך), כנגד שלוש המסכתות העוסקות בדיני נזיקין: בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא. הסיטואציה המרכזית מתרחשת מאחורי השער הראשון, והמוטיב העיקרי בה הוא אש, כיון שסוגייתנו ממוקמת במסכת בבא קמא (כב ע"א - כג ע"א) ועוסקת בבירור ההיזק של אש.

א. משום חציו או משום ממונו

בגמרא בבא קמא כב ע"א נאמר:

אתמר, רבי יוחנן אמר: אשו משום חציו, וריש לקיש אמר: אשו משום ממונו.

הוויכוח בין רבי יוחנן לריש לקיש מתבטא במלחמה בין שתי הדמויות המרכזיות:

בציור מימין עמדתו של רבי יוחנן כי היזק האש הוא כמו חצים. כפי שהחצים נחשבים ל"ידו הארוכה" של היורה, גם האש המתפשטת ומזיקה נחשבת לפעולה ישירה של המבעיר ומחייבת אותו כאדם המזיק, דבר המתבטא בחמשת החצים גפרורים הפרושים ככף יד. בציור משמאל ניצב שור של אש, בהתאם לעמדתו של ריש לקיש כי האש מתפשטת ומזיקה כפי ששורו של אדם יוצא ומזיק, ומחייב בכך את בעליו כממונו המזיק.

בהמשך לכך, הגמרא מקשה מדוע ריש לקיש לא אומר כרבי יוחנן ולהפך:

וריש לקיש מאי טעמא לא אמר כרבי יוחנן?
אמר לך: חציו מכחו קאזלי, האי לא מכחו קאזיל.
ורבי יוחנן מאי טעמא לא אמר כריש לקיש?
אמר לך: ממונא אית ביה ממשא, הא לית ביה ממשא.

(בבא קמא כב ע"א)

התשובה של ריש לקיש היא שהחצים הולכים מכוחו אבל האש לא.
רש"י שם פירש:

האי לאו מכחו - דאש מאליה הולכת ודולקת למרחוק.

לפי רש"י, טענתו של ריש לקיש כנגד רבי יוחנן היא שהאש הולכת מעצמה, ולכן השלהבות בראשי הגפרורים הבוערים הן בצורת כנפיים.

רבנו חננאל² שם הסביר כך:

איתמר ר' יוחנן אמר אשו משום חציו כאלו בידיו מכה והוא המזיק בעצמו ודינו כדין אדם המזיק בעצמו. ריש לקיש אמר משום ממונו כלומר כמו שמתחייב בנזק שורו וכיוצא בו שחייב בהיזקן כך באשו דהא אינו הולך מכחו ומזיק אלא מכח הרוח וכל מה שחייב בנזקי ממונו חייב באשו ור' יוחנן אמר אינו ממונו דהא השלהבת המזקת אין בה ממש להשמר כמו השור וכיוצא בו.

לפי רבנו חננאל האש הולכת מכוח הרוח ולא מכוח העצמי, לכן הגפרורים נדחפים גם על ידי "רוחות רפאים", שעוד יורחב עליהן בהמשך.

2 רבי חננאל בר חושילאל, פירוש רבנו חננאל, בבא קמא כב ע"א ד"ה איתמר.

התשובה של רבי יוחנן היא שבאש אין ממש, בניגוד לממון. שלוש הבנות שונות של תשובה זו באות לידי ביטוי בשלוש הדמויות על גבו של שור האש. לצורך חיוב על נזק נדרשים שני תנאים: ממון הוא שהזיק; ורשלנות שהייתה בשמירה. האחרונים³ חקרו מי מהשניים הוא העיקרי ומי מהווה רק תנאי צדדי לחיוב:

האם המחייב הוא שממונו הזיק, והעובדה שהוא שמר כדין היא רק טענת פטור מהחיוב, או שמא פשיעתו בשמירה מחייבתו בתשלום, והצורך שהממון המזיק יהיה שלו (ממונו) הוא רק תנאי לחיוב השמירה מלכתחילה. בהתאם לכך הדמויות על גב השור, המייצגות צדדים שונים להבנת טענתו של רבי יוחנן כנגד ריש לקיש, מחולקות לשתי כתות. לפי רבנו חננאל שם:

ור' יוחנן אמר אינו ממון דהא השלהבת המזקת אין בה ממש להשמר כמו השור וכיוצא בו.

נראה מרבנו חננאל כי הרשלנות בשמירה היא המחייבת, וכיון שאין אפשרות לשמור על אש אלא רק לא להבעיר אותה, התביעה היא על האדם המבעיר בתור אדם המזיק. את עמדתו של רבנו חננאל כי חוסר הממשות מצביע על חוסר היכולת לשמור על האש כממון, מבטאת הדמות הימנית של השומר הנרדם בשמירתו. המאירי כתב לגבי גחלת של עבודה זרה:

גחלת של עבודה זרה אסורה בהנאה אבל שלהבת שלה מותרת שאין בה ממש לחול בו שם איסור.⁴

נראה שלדעתו חוסר הממשות של השלהבת גורם לכך שלא חלים עליה כלל איסורים. האש אינה יכולה להיות ממון כיון שהיא אינה דבר שקיים בעולם. דעה זו באה לידי

3 עיינו: הרב שמעון יהודה שקאפ, חידושים לבבא קמא. סי' א; הרב איסר זלמן מלצר, אבן האזל, הל' נזק ממון פ"א ה"א ס"ק יד; הרב אהרן שטיינמן, אילת השחר, בבא קמא ב ע"א. מקורות נוספים: הרב אחיקם קשת, קובץ יסודות וחקירות, נתניה תשס"ז, עמ' 423.

4 רבי מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה למאירי, ביצה לט ע"א ד"ה גחלת.

ביטוי בדמות השמאלית התחתונה המחזיקה שקי כסף, ומסמלת בכך ”שם ממון” שאינו חל על האש.

הרשב”א בפירושו לסוגייתנו הסביר:

אשו לית ביה ממשא. שהשלהבת אין בה ממש ואינה ממון שהרי גחלת של הקדש (ביצה ל”ט א’) מועלין בה ושלהבת לא נהנין מדרבנן ולא מועלין וכן המודר הנאה מחברו נהנה בשלהבתו ואינו נהנה בגחלתו.
ואם תאמר: והא בורו למאן דאמר בור להבלו מאי מששא אית ביה?
יש לומר: דאפילו הכי שפיר קרי ליה ממון ואית ביה ממש שעל ידי כרייתו נשתנה ממשות של קרקע ונעשה בור מה שאין כן באש, שהרי מקום השלהבת אינו משתנה אלא שהאזיר מתחמם ונעשה דולק ושוּרף.
ואין זה עדיין מתיישב שהרי חייבה התורה הפותח ככורה?
יש לומר: שלא חלקה התורה ועיקרו משום כורה.⁵

הרשב”א הבין שחוסר הממשות של האש מונע החלת בעלות עליה. הוא מניח, בדומה למאירי, שעצם ההיזק הוא המחייב ואי הרשלנות היא רק טענה פוטרת. לכן טוען רבי יוחנן שאין בעלות על האש וממילא אין לחייב את המדליק משום ממון שהזיק. את טענת הבעלות שלא מתקיימת באש מייצגת הדמות השמאלית העליונה.
כל שלוש הדמויות בציור מנתקות מגע עם גבו של השור (כי הכיסא נופל או כי הן נמשכות למעלה), כיון שלטענת רבי יוחנן שם ממון / בעלות / חיוב־בשל־רשלנות אינם תופסים לגבי אש.

בהמשך, הגמרא מקשה על ריש לקיש מארבעה מקרים שונים: הכלב והחררה; גמל טעון פשתן; עבד כפות וגדי סמוך לו; וחרש שוטה וקטן. הדמויות המייצגות קושיות אלו על ריש לקיש מוצגות בציור כמשתתפות במתקפת החצים של רבי יוחנן. אין

5 הרב שלמה בן אברהם אבן אדרת, חידושי הרשב”א, בבא קמא כב ע”ד ד”ה אשו לית ביה ממשא.

לדמויות ממשות מלאה ונוכחות משמעותית בציור אלא הן יותר רוחות רפאים, כיון שבעצם הקושיות נפלו ולא נשארו למסקנה.

ב. מסקנת הסוגיה

בסוף הסוגיה נאמר מפי רבא שמפסוק ומסברה (המובאת בברייתא) יש ללמוד כרבי יוחנן:

אמר רבא: קרא ומתניתא מסייע ליה לרבי יוחנן; קרא, דכתיב (שמות כ"ב): "כי תצא אש", תצא מעצמה, "ישלם המבעיר את הבערה", שמע מינה: אשו משום חציו; מתניתא, דתניא: פתח הכתוב בנזקי ממונו וסיים בנזקי גופו, לומר לך: אשו משום חציו.

(בבא קמא כב ע"ב)

עם זאת, ממשיכה הגמרא:

אמר רבא, קשיא ליה לאביי: למאן דאמר אשו משום חציו, טמון באש דפטר רחמנא היכי משכחת לה? וניחא ליה, כגון שנפלה דליקה לאותו חצר, ונפלה גדר שלא מחמת דליקה, והלכה והדליקה והזיקה בחצר אחרת, דהתם כלו ליה חציו. אי הכי, לענין גלוי נמי כלו ליה חציו! אלא, למאן דאית ליה משום חציו אית ליה נמי משום ממונו, וכגון שהיה לו לגודרה ולא גדרה, דהתם שורו הוא ולא טפח באפיה.

(שם כג ע"א)

כלומר, רבא מביא תימוכין לכך שאשו משום חציו, כדעתו של רבי יוחנן, אולם אביי מוסיף כי בכל זאת ישנה סיטואציה ובה אף לפי רבי יוחנן אדם יתחייב על אשו משום ממונו: כאשר נופלת גדר שלא מחמת הדליקה ומשום כך האש מתפשטת לחצר אחרת ומזיקה שם, דומה הדבר ליורה חץ לכיוון תריס וקדם אחר וסילק את התריס. במקרה כזה "כלו לו חציו" של היורה, כי ההיזק לא היה צפוי בעת יריית החץ.

כך יוצא שהקומפוזיציה המרכזית בציור משקפת לאו דווקא את הוויכוח הראשוני בין ריש לקיש לרבי יוחנן, הנלחמים זה בזה משני עברי החומה, אלא את מסקנת הסוגיה: מבעיר האש אכן מתחייב "משום חציו" בחצר הראשונה, אולם האש התפשטה לחצר השנייה דרך פרצה בגדר המפרידה, שלא אירעה מחמת הדליקה, ולכן בחצר השנייה החיוב הוא משום ממונו המזיק. אפשר לראות רמז לפטור טמון באש שאותו מזכיר אביי, בכלים המוסתרים בפניה השמאלית התחתונה של הציור.

כעת שואלת הגמרא:

וכי מאחר דמאן דאית ליה משום חציו אית ליה נמי משום ממונו, מאי בינייהו?
איכא בינייהו, לחייבו בארבעה דברים.

(בבא קמא כג ע"א)

הדיון בגמרא על מה שבין שני סוגי החיובים (אדם או ממון המזיק) מקבל בציוור פרשנות מילולית: הדבר שנמצא "בין" רבי יוחנן לריש לקיש הוא גדר, ולכן הגדר עצמה מבטאת גם את ארבעת החיובים שמבדילים בין אדם המזיק לממון המזיק: בחזית בושת מליט פנים ושבת יושב ברגל מגובסת המתמשכת לצדה הימני של החומה. בחלק העליון בקבוקי תרופות ושאר אביזרי ריפוי, ומעבר להם צער.⁶

ג. עברה גדר שהוא גבוה ארבע אמות או דרך הרבים או נהר - פטור

כיון שממילא נזקקתי לצייר חומה המפרידה בין שני שדות, אזכרתי גם את המשנה ובה דיון על סוג הגדר המהווה שמירה נאותה כנגד אש:

עברה גדר שהוא גבוה ארבע אמות או דרך הרבים או נהר - פטור.

(בבא קמא סא ע"א)

החלק הקדמי של החומה (עם ארבעת החיובים) מייצג את הדרישה לגדר של ארבע אמות (ארבע

6 לפי רש"י (בבא קמא דף כג ע"א ד"ה לחייבו) והרב אברהם ב"ר משה די בוטון (להם משנה, הל' נזקי ממון פי"ד הט"ו) החיוב על בושת הינו רק כאשר התכוון להזיק, אולם אם המעשה לא היה בכוונה מתחייב רק על נזק, שבת, ריפוי וצער.

האצבעות המתוחות לגובה הגדר מייצגות כל אחת אמה). מעבר לפרצה הגדר נעשית לכביש (דרך לרכים) ולאחר מכן הופכת לנהר.

ד. חלוקה בין כלו חציו ולא כלו חציו לעניין פטור טמון

בהנחה שהסברו של רבא לשיטת רבי יוחנן התקבל גם למסקנת הגמרא, נשאלת השאלה כיצד הסבר זה משליך על הבנת חיובו של המדליק כאשר לא כלו חציו. ההבנה הבסיסית של הגמרא והראשונים היא שהאש אינה עוברת פתאום טרנספורמציה ממעמד "חצים" למעמד "ממון" כאשר כלו חציו, אלא שני הרבדים קיימים בו־זמנית באש כאשר לא כלו חציו, ולכן כשכלו חציו נשאר רק ממד ה"ממון" שבאש. בעקבות זאת עולה לבסוף השאלה מאי בינייהו כאשר לא כלו חציו, כיון שרבי יוחנן וריש לקיש מסכימים שחייב (גם) משום ממונו.

ההנחה כי הרובד של "ממון המזיק" קיים כבר בחצר הראשונה, באה לידי ביטוי בפר האש ההפוך שלרגלי האדם היורה. על פניו, אין לרובד זה משמעות מעשית כל עוד ישנו גם החיוב החמור יותר של ארבעה דברים המוטל על אדם המזיק.

ואכן, להלכה נפסק בשולחן ערוך שפטור טמון מתקיים רק במקרה שכלו לו חציו:

טמון באש פטור, שאם הדליק גדיש חבירו והיו טמונים בו אפילו מוריגים (פירוש: קרשים נקובים ובהם יתדות של עץ או של ברזל שדשים בהם התבואה) וכלי בקר שדרך להטמינם בגדיש - פטור, ורואים מקום הכלים הטמונים כאלו היה שם שעורים או חטים כפי מה שהוא הגדיש, וכך ישלם לו. כמה דברים אמורים? במדליק בתוך שלו והלכה ודלקה בשל חבירו וכלו חציו, כגון שנפל הגדר שביניהם שלא מחמת הדליקה והיה אפשר לו לגדור ולא גדר, אבל אם הדליק בתוך של חבירו או אפילו בתוך שלו ולא כלו חציו, כגון שנפל הגדר מחמת הדליקה - חייב בדבר שדרכו להטמין בגדיש כגון מוריגים וכלי בקר כמו שנתבאר בסמין צ'.

(שולחן ערוך, חושן משפט, סי' תיח סעי' יג)

לעומת זאת, הרמב”ם לא חילק בין כלו לו חציו ובין לא כלו, לענין פטור טמון:

אש שיצאה ואכלה עצים או אבנים או עפר, חייב לשלם, שנאמר ”ומצאה קוצים... או השדה”. אכלה גדיש וכיוצא בו והיו כלים טמונים בתוך הגדיש, אם היו כגון מוריגים וכלי בקר וכיוצא בהן מדברים שדרך אנשי השדה לטמון אותן בגדיש, חייב לשלם; היו בגדים וכלי זכוכית וכיוצא בהן, פטור על הכלים.

במה דברים אמורים במדליק בתוך שדה חברו. אבל במדליק בתוך שלו ועברה לשדה חברו, פטור על הכלים הטמונים בגדיש; אבל משלם הוא שיעור מקום הכלים ורואין אותו כאילו הוא מלא גדיש של חטים או של שעורים.
(משנה תורה, הלכות נזקי ממון פי”ד הל’ ח-ט)

ה. הסבר שיטת הרמב”ם

אנסה להבהיר את שיטת הרמב”ם דרך בחינת הסבריהם של רבא ואבאי. ראשית יש לשאול האם שאלת הגמרא ”מאי בינייהו” באמת נצרכת. מה התשובה עליה מחדשת לנו - הרי ברור שאם רבי יוחנן מחייב משום אדם המזיק, יהיה חיוב על ארבעה דברים! מעבר לכך, מדוע תשובת הגמרא כוללת רק את חיוב ארבעת הדברים? הרי במהלך הסוגיה הגמרא עצמה מביאה כמה מקרים שבהם יהיה דין שונה לרבי יוחנן ולריש לקיש. בנוסף, היה מתבקש למנות בהבדלים בין השיטות גם את פטור טמון, אשר משתמע מקושיית אבאי כי קיים כשלא כלו חציו רק לשיטת ריש לקיש. וכפי ששואלים התוספות:

מאי בינייהו. הוה מצי למימר איכא בינייהו כל הני דלעיל: כלב שנטל חררה ואנחי אנוחי בגדיש דלרבי יוחנן משלם על שאר הגדיש חצי נזק ולר”ל על שאר הגדיש פטור, ולרבי יוחנן אפילו לא הצית בגופו של עבד קם ליה בדרכה מיניה, וטמון היכא שלא כלו חציו חייב לרבי יוחנן.

(תוספות בבא קמא כג ע”א ד”ה מאי בינייהו)

אפשר אולי לענות לגבי הנפקא מינות שזו לא שאלת הגמרא. היא אינה שואלת למאי נפקא מינה, כלומר איך התפיסות השונות באות לידי ביטוי במקרים פרטיים, אלא מאי

---

7 אם מבינים, כפי שהציע מעוז בירנבוים (”אשו משום ממונו ומשום חיציו”, מעליות, יח (תשנ”ז), עמ’ 47-53) את לימוד הדואליות של האש כלימוד מסוג ”צד השווה”, ניתן לחשוב כי התולדה, דהיינו חיוב האש, אינה יכולה להיות חמורה מהמלמדים, ולכן לא ניתן לחייב יותר מאשר על ממון המזיק. אבל היזק אש הוא אב ולא תולדה כך שזו הנחה קשה.

בינייהו, מה ההבדל העקרוני באופי החיוב כשלא כלו חציו. לכן תשובת הגמרא כוללת רק הבדל גלובלי שקיים בין שיטת רבי יוחנן לריש לקיש, שהוא חיוב בארבעה דברים. אולם לפי זה היה מקום לכלול בתשובה גם את פטור טמון. מכאן אפשר ללמוד שפטור טמון אינו מבדיל בין שתי השיטות, והוא יינתן גם לשיטת רבי יוחנן במקום שלא כלו חציו. הדבר מסתדר עם שאר המקומות בהם נדון פטור טמון בגמרא, כמו הכופף קמתו של חברו (בבא קמא נה ע"ב) או המשנה המביאה את מחלוקת ר' יהודה וחכמים על טמון (שם סא ע"ב), שבהם לא הבחינו בין כלו ולא כלו חציו. זו אולי הסיבה שאף הרמב"ם, בניגוד לטור ולשולחן ערוך, לא הבחין בין המצבים הללו לעניין פטור טמון. למעשה, נראה שזו הדרך ההגיונית להבין את הדרשה שהביא רבא על הפסוק "כי תצא אש". הדרשה מבוססת על כך שכאשר האש יוצאת מעצמה, כמו שור, עדיין אנחנו מחשיבים זאת כאדם המזיק. הרי ברור שהציוור במקרה שכזה הוא שלא כלו חציו. ועל פסוק זה עצמו דורש רבא (ורבנן):

אמר רבא: למה לי דכתב רחמנא "קוצים" "גדיש" "קמה" ו"שדה"? צריכי... קמה למה לי? מה קמה בגלוי - אף כל בגלוי, ולרבי יהודה דמחייב אנזקי טמון באש, "קמה" למה לי? לרבות כל בעלי קומה. ורבנן לרבות כל בעלי קומה מנא להו? נפקא להו מ"או הקמה".

(בבא קמא ס ע"א)

כלומר מאותו פסוק (ותיאור מקרה) שמלמד כי האש היא משום חציו, לומדים גם כי יש פטור טמון, ולכן לא הגיוני לשייך פטור זה דווקא למקרה שכלו חציו.

ו. הבנות שונות בדברי אביי

כיצד אפוא יש להבין את קושייתו ותרוצו של אביי, אשר מדגים את קיומו של פטור טמון דווקא במקרה שכלו חציו? אפשרות אחת היא שהוא חולק על רבא, ולדעתו אכן אין קיום דואלי של אש גם כממון וגם כחציו של המדליק. כל עוד לא כלו חציו - אשו היא משום חציו בלבד (כרבי יוחנן), ורק כאשר כלו חציו היא הופכת (לכולי עלמא) לממונו והוא פטור על הטמון. הוא יסביר את הפסוק כך: אש אמנם יוצאת מעצמה ובאופן בסיסי היינו רואים אותה כשור (כמו ריש לקיש), אבל התורה העמידה אותה כחציו, וכיון שאין אפשרות לקיום דואלי של האש, ממד ה"ממון" שבה נדחה והיא לחלוטין אדם המזיק. כאשר כלו חציו, אין מקום לגזירת הכתוב של התורה ולכן אז ורק אז האש הופכת לממון המזיק. נמצא שהחלוקה לעניין טמון היא אכן בין כלו לו חציו ובין לא כלו חציו.

אפשרות נוספת היא שאב”י מסכים עם רבא לגבי הקיום הדואלי של האש, והשאלה שלו רק מנסה לברר מהו היסוד לפטור טמון. היינו יכולים לטעות ולחשוב כי התורה גזרה שהאש היא רק חצים (כהבנתנו הראשונה באב”י), ושהתחדש כי יש פטור טמון לאדם המזיק, אבל האמת היא שהקיום של האש הוא דואלי והיסוד לפטור טמון הוא בממד ה”ממון” שבה. האוקימתא שהוא עושה למקרה שכלו לו חציו רק מבררת את המקרה ה”טהור” שבו קיים רק היסוד הממוני שמכונן את פטור הטמון, אבל באמת יסוד זה קיים (במעורב עם יסוד ה”חציו”) גם כשלא כלו חציו.⁸

אם כן, מדוע כשיש ”התנגשות” בין יסוד החצים ליסוד הממון שבאש, במקרה של טמון, הצד ה”מנצח” הוא דווקא היסוד הממוני הפוטר? הרי כששני היסודות מתנגשים לעניין הזיק לאדם, היסוד הקובע הוא דווקא המחייב משום חציו, והמדליק מתחייב בארבעה דברים! את זה לומד רבא מהפסוק ”כי תצא אש ומצאה קוצים... או הקמה, שלם ישלם המבעיר את הבערה”. פטור טמון נאמר כאשר אשו יצאה מעצמה אבל היא עדיין משום חציו.⁹

אפשר לחשוב על זה גם מהכיוון השני: אם לרבי יוחנן ברור מסברה שאש היא חצים, אבל כשכלו חציו היא ממונו, מה מחדש הפסוק מהתורה? אולי מבחינת רבי יוחנן הוא מחדש גופא את הדואליות של האש במקרה שלא כלו חציו. לפיכך, זה בדיוק מה שבאה לברר שאלת הגמרא בסוף הסוגיה: הבנתנו הראשונית הייתה שהשאלה מוסבת על רבי יוחנן וריש לקיש. כעת משמע שהשאלה מוסבת על אב”י ורבא: מה בין השיטה המקורית של רבי יוחנן (לפי אב”י בפרשנות הראשונה), שאין דואליות באש, ובין שיטתו של רבי יוחנן על פי רבא (ואב”י בפרשנות השנייה), שיש דואליות? זה שקול לשאלה מה בין המקרה שכלו חציו למקרה שלא כלו חציו. ההבדל היחיד הוא חיוב בארבעה דברים, והחידוש הוא שחייב בארבעה דברים ואינו פטור מצד טמון. כלומר הדואליות של האש מובילה לפטור טמון גם כשאשו משום חציו, ואת זה רבי יוחנן לא היה יכול לדעת ללא הפסוק.

---

8 וראו בהרחבה במאמרו של הרב מיכאל אברהם, ”מבט אפלטוני על האוקימתות”, אקדמות, כח (תשע”ג), עמ’ 115-141.

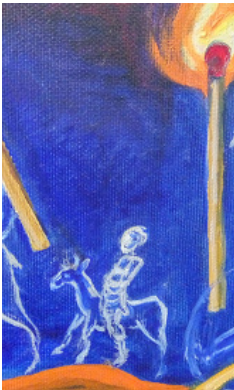
9 במאמרו של בירנבוים (לעיל, הערה 7) ישנו הסבר מסברה לחילוק זה בדינים, המבוסס על אומדן הזיקה בין הדין לממד המחייב או הפוטר.

ז. סוגיית טמון

מדוע ברור לרבי יוחנן שאשו משום חציו? אולי זו רק סברה, אבל ייתכן כי הוא למד זאת מסוגיית טמון:

מתני'. המדליק את הגדיש והיו בו כלים ודלקו, רבי יהודה אומר משלם מה שבתוכו וחכמים אומרים אינו משלם אלא גדיש של חטין או של שעורין. היה גדי כפות לו ועבד סמוך לו ונשרף עמו - חייב. עבד כפות לו וגדי סמוך לו ונשרף עמו - פטור. ומודים חכמים לרבי יהודה במדליק את הבירה, שהוא משלם כל מה שבתוכה, שכן דרך בני אדם להניח בבתים.

(בבא קמא סא ע"ב)

באמצע המחלוקת על טמון, טמונה¹⁰ סוגיה נוספת ולכאורה לא קשורה, הנחלקת לשני מקרים: המצית את גדיש חברו והיה שם גדי כפות ועבד סמוך לו שנשרפו - חייב על הגדי (ופטור על העבד כי היה לו לברוח). וכן המצית את גדיש חברו והיה שם עבד כפות וגדי סמוך לו שנשרפו - פטור על הגדי (מדין קים ליה בדרבה מיניה, כי מתחייב בנפשות על העבד).

המקרה השני בסוגיה מוכיח את שיטת רבי יוחנן, מפני שבפשטות העובדה שמפעילים כאן את דין קים ליה בדרבה מיניה מעידה על חיוב המצית כאדם המזיק. לכן סוגייתנו אכן העלתה את המקרה הזה כקושייה על ריש לקיש (כאחת מארבע הקושיות המצוינות בציוור כדמויות רפאים), והוא נצרך להעמיד את המקרה על הצתה בגופו של העבד כדי ליצור התאמה לשיטתו:

תא שמע המדליק את הגדיש והיה גדי כפות לו ועבד סמוך לו ונשרף עמו חייב, עבד כפות לו וגדי סמוך לו ונשרף עמו פטור. בשלמא למאן דאמר אשו משום חציו - משום הכי פטור. אלא למאן דאמר אשו משום ממונו, אמאי פטור? אילו קטל תוריה עבדא הכי נמי דלא מיחייב? אמר לך רבי שמעון בן לקיש הכא במאי

10 ובכך סוגיית העבד והגדי מדגימה מבחינת צורנית את החילוק שעשו חכמים בין דברים טמונים שדרכם להימצא בשדה, כגון מוריגין וכלי בקר, לדברים שאין דרכם להימצא, כגון כלי כסף. בעוד שמקרה העבד והגדי הראשון נראה מתאים להקשר, שכן גם הוא עוסק בדברים הטמונים בשדה, המקרה השני נסוב על דין קים ליה בדרבה מיניה ולכאורה לא היינו מצפים למוצאו בהקשר זה.

עסקינן - כשהצית בגופו של עבד, דקם ליה בדרכה מיניה. אי הכי, מאי למימרא?
לא צריכא בגדי דחד ועבד דחד.

(בבא קמא כב ע”ב)

התוספות מוסיפים כי גם לשיטת רבי יוחנן ישנו כאן חידוש נוסף, כאשר מתחייב על
העבד משום חציו ואז כלו חציו ומתחייב על הגדי משום ממונו, שכן במקרה זה היינו
עלולים לחשוב שאין כאן דין קים ליה בדרכה מיניה:

ואפילו למאן דאמר אשו משום חציו, דלא שייך בדידיה למפטר טמון, מכל מקום
אצטריך לאשמועינן דחייב היכא דכלו לו חציו לאחר שריפת העבד, ואף על גב
דשריפת העבד מחמת חציו ושריפת גדי מחמת ממונו - שייך ביה שפיר קם ליה
בדרכה מיניה, הואיל ועל ידי מעשה אחד בא הכל.

(תוספות בבא קמא כב ע”ב ד”ה והיה גדי)

ואולי כוונת תוספות היא זו: למסקנת רבא, שיטת רבי יוחנן מוכחת מהדרשה והברייתא
על הפסוק, ואם כן מה הטעם בהבאת מקרה העבד והגדי? הסיבה היא שגם אם הפסוק
לימד אותנו שיש צד לחייב על אש כחצים ויש צד לחייב כממון, היינו יכולים להבין
כאפשרות הראשונה באביי, שאין דואליות של האש. מגיע מקרה העבד והגדי במקום
שכלו חציו, ומגלה לנו שעדיין יש כאן דין קים ליה בדרכה מיניה. דין זה מתאפשר
רק כאשר המזיק מתחייב בשני חיובים שונים על אותה הפעולה - כלומר הפעולה של
ההצתה כאדם המזיק ויצירת ממון המזיק נעשו כאחת, כך שה”ממון” וה”חצים” שבאש
התקיימו במקביל מרגע ההצתה, ולא שבהתחלה היה רק אדם המזיק ואחר כך נעשה
ממון המזיק ואז הזיק לגדי. לכן לומדים מכאן את הדואליות של חיוב האש במקרה שלא
כלו חציו. הבנה זו בתוספות מתאימה לשיטת רבי יוחנן, שעבורו הדואליות של האש
היא אכן חידוש, וזה מסביר מדוע ריש לקיש לא הסתפק בחידוש זה כדי להסביר את
שיטתו בסוגייתנו. הרי לאחר שהעמיד את קיומו של דין קים ליה בדרכה מיניה במקרה
שהצית בגופו של העבד, נשאל ריש לקיש מדוע נצרכה להיכתב הלכה זו לשיטתו, והרי
אין בה שום חידוש. תגובתו של ריש לקיש הייתה להעמיד את המקרה בגדי דחד ועבד
דחד. מדוע הוא נצרך לעשות זאת, ולא ענה כתוספות הנ”ל, שהחידוש הוא שבשריפה
בגופו של העבד מתחייב משום חציו ובשריפת הגדי החיוב הוא משום ממונו, ועדיין יש
כאן דין קים ליה בדרכה מיניה? נראה שלדעת כולם (הן ריש לקיש שלא ענה זאת והן
הגמרא שמראש לא הניחה זאת אלא הקשתה עליו), בדבר זה כשלעצמו אין שום חידוש,
וברגע יצירת אש-ממונו המדליק מתחייב גם על נזקיה. החידוש הוא רק בשיטת רבי

יוחנן, שגם לפיה אשו מתהווה כממונו המזיק כבר מרגע ההצתה, ולא רק כאשר כלו חציו.

ח. הסבר עמדתו של רבי יוחנן

לסיכום, לאור מסקנת הסוגיה על פי רבא, אפשר להסביר את עמדתו של רבי יוחנן בכמה אופנים:

א. לרבי יוחנן ברור מסברה שאשו משום חציו, וכן שכאשר כלו חציו הוא מתחייב משום ממונו. מדין העבד הכפות והגדי הוא לומד כי כאשר לא כלו חציו יש דואליות של האש: היא נחשבת גם כחציו וגם כממונו. מהפסוק "כי תצא אש" לומדים כי ממד ה"ממון" שבאש הוא הקובע לעניין טמון. אמנם רבא הציג את הפסוק "כי תצא אש" כפסוק שמלמד כי אשו משום חציו, אך זאת רק כדי להכריע בין רבי יוחנן לריש לקיש (שהרי ריש לקיש העמיד את דין העבד והגדי במקרה שהצית בגופו של עבד), כלומר הפסוק מסייע לרבי יוחנן אך לא מהווה את הסיבה העיקרית לעמדתו.

ב. לרבי יוחנן ברור מהפסוק "כי תצא אש" כי אשו משום חציו, אלא אם כן כלו חציו ואז היא ממונו, ודין העבד הכפות והגדי מלמד על הדואליות של האש.

ג. רבי יוחנן למד ממקרה העבד הכפות והגדי כי אשו משום חציו, והפסוק "כי תצא אש" מלמד על הדואליות של האש ועל פטור טמון גם כשלא כלו חציו.

כיון שרבי יוחנן מקבל לבסוף את קיומה הדואלי של האש, הונח הבסיס להחלת פטור טמון גם במקרה שלא כלו חציו, מכוח ממד ה"ממון" שבאש. ממד זה גובר על צד ה"חצים" שבאש, וזה נלמד מהפסוק "כי תצא אש", מסברה, מתשובת הגמרא "איכא בינייהו לחייבו בארבעה דברים", או ממחלוקת רבי יהודה וחכמים על טמון שבה לא הוזכרה חלוקה בין כלו ולא כלו חציו.

השער האמצעי הנוצר הוא גם הבירה הדולקת בסוף סוגיית טמון שלעיל:

ומודים חכמים לרבי יהודה
במדליק את הבירה שהוא
משלם כל מה שבתוכה, שכן
דרך בני אדם להניח בבתים.
(בבא קמא סא ע"ב)

"כי תצא אש"

וגם חלק מירושלים שהוצתה באש ולכן גם תיכנה באש, כדברי האגדתא:

"כי תצא אש ומצאה קוצים" (שמות כ"ב, ה) - תצא מעצמה, "שלם ישלם המבעיר את הבערה" (שם) - אמר הקב"ה עלי לשלם את הבערה שהבערתי. אני הצייתי אש בציון שנאמר: "ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה" (איכה ד', יא), ואני עתיד לבנותה באש שנאמר: "ואני אהיה לה... חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה" (זכריה ב', ט).

(בבא קמא ס ע"ב)